

ЗАСТОСОВУВАНІСТЬ/НЕЗАСТОСОВУВАНІСТЬ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ В УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Оксана Левкова

Вінницький державний
педагогічний університет ім. М. Коцюбинського
e-mail: busywoman@bigmir.net

Досліджено постколоніальну парадигму у журналістичнознавчих пошуках.

Ключові слова: постколоніальна парадигма, заангажованість, політичний дискурс, національна ідентичність.

Розвиток журналістичнознавчих досліджень в Україні навряд чи можна уявити автономним, таким, що існує у закритому просторі. Медіа-студії – це частина наукових пошуків гуманітаристики загалом, тому нові підходи та методи у політології, історії, культурології, антропології, літературознавстві тощо, що з’являються у світі, апріорі впливають на побудову дослідницьких стратегій у теорії вітчизняної журналістики.

Одним із відносно нових напрямів у гуманітарних науках є постколоніальні студії – нова міждисциплінарна оптика, яка деконструє тексти, вказуючи на їхню заангажованість в імперських чи неоімперських інтересах. Основоположником постколоніалізму вважають Едварда Саїда, американського вченого палестинського походження, який у працях “Орієнталізм” (1978 р.) та “Культура й імперіалізм” (1993 р.) розкриває історію співучасті культури у справі завоювання колонії метрополією [12]. Об’єктом розвідок автора є тексти як складові дискурсу, виправдувального щодо насильства влади над тубільним населенням. Саїд аналізує близькосхідні матеріали, а також європейські тексти про Африку, Індію, регіони Далекого Сходу, Австралію та Кариби. Він наголошує на тому, що активні західні завойовники завжди наштовхувалися на активний опір місцевих людей, і йому цікаво розглядати саме не фізичний спротив, а дискурсивну протидію – практики опису, комунікації та репрезентації, що заперечували культурну чи расову вищість агресорів. Найяскравішими послідовниками Саїда стали Гомі Бгабга, Гаятрі Чакраворті Співак, Франц Фанон, Ева Томпсон та ін. [16].

Вивчивши праці теоретиків постколоніалізму, наважимося припустити, що всі ці вчені мали/мають не лише *мету*, але й *місію*, проводячи свої дослідження. *Мета* полягає в адекватному аналізі будь-якого твору популярної чи високої культури, написаного у колоніальних чи постколоніальних умовах, що можливий лише за умови відокремлення його ідеологічного аспекту, тобто наративу, орієнтованого на підтримку політичної, економічної чи культурної влади. *Місією* ж є підсилення звучання раніше маргіналізованих, заглушених голосів та навіть ширше – позитивна дискримінація (“affirmative discrimination”), тобто активне забезпечення рівності можливостей, визнане

в наш час затребуваним для всіх жертв тривалого приниження чи іншого травматичного досвіду.

Виконання цієї місії, на нашу думку, якраз і є практичним внеском дослідників у справу збалансування артикуляції інтересів різних націй на геополітичній мапі світу. Прагматичність (“pragmat” грецькою мовою – це “дія”) у науці – винятково цінний підхід. Згаданий раніше Едвард Саїд якраз і вирізнявся з-поміж інших учених тим, що не просто закликав інтелектуалів Близького Сходу активно протистояти владі та кидати виклик культу пасивної політкоректності, а навіть у 1999-му заснував мистецьку організацію, що, об’єднавшись із науковцями, публіцистами та громадськими діячами Ізраїлю, Лівану та Єгипту, успішно не один рік виробляла та виробляє альтернативні шляхи реформ і пропонує їх урядам [1]. **Українотеренні журналістикознавчі дослідження мали би також, з нашої точки зору, визнати нарешті колоніальність (у минулому) стосунків Росії та України, послуговуватися саме постколоніальним прицілом та принаймні частину мас-медійних проблем, аналізованих у дисертаціях, “виводити” саме з цієї метропольно-колоніальної залежності.**

Незважаючи на розвиненість постколоніальної оптики останніми двома десятиліттями у США та в Західній Європі, в Україні напрочуд мало досліджень проблем національної ідентичності журналістів, розвідок щодо культурної універсальності, культурної гібридності та культурної відмінності (тут маємо на увазі журналістський текст як модус політичної культури). Єдиною (!) авторкою, яка поставила питання про необхідність застосування постколоніальної теорії до подальших розвідок і сама вдалася до відповідної методології при аналізі українських медій, була і є львів’янка Соломія Онуфрив, яка в дисертації “Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі” ще у 2005 р. констатувала: ніхто не досліджував політичний дискурс ЗМІ України як єдину комунікаційну систему пострадянського простору крізь призму постколоніальної методології [10; 6]. Наголосимо тут, що постколоніальність досліджуваних текстів для пані Онуфрив – рядоположна (така, що пишеться через кому) з їхньою посттоталітарністю. Звідси об’єкт її дослідження: “політичний дискурс ЗМІ упродовж 1991–2003 рр., його вплив на внутрішні – постколоніальні та посттоталітарні – трансформаційні (соціальні, економічні, політичні) перетворення в країні, структура і типологія способів і стратегій формування у ЗМІ образу України у світі” [там само]. Ключовою для нас є гіпотеза, що від 2005 р. не маємо жодного поступу щодо використання постколоніальної оптики в журналістикознавстві.

Коротко окреслимо коло питань, порушених С. Онуфрив. Згадана авторка наголошує на відсутності загальноприйнятого терміна “постколоніальний” щодо явищ культури; подає класифікацію текстів на колоніальні, антиколоніальні та постколоніальні (відповідно до схеми австралійського вченого українського походження Маркіяна Павлишина, антиколоніальне кредо повторює з протилежним знаком **структури колоніалізму і, парадоксально, таким чином їх зберігає, а постколоніалізм орієнтується на прагматизм, звільнений від ідеології, він грається старими колоніальними мітами, застосовуючи прийоми карнавалу, іронії, пародії** [10; 43]¹);

¹ Це також відрефлексовано у М. Рябчука [11]

виокремлює низку факторів відсутності власне постколоніального дискурсу у ЗМІ; аналізує поодинокі випадки постколоніальних журналістських матеріалів (у виданнях “Дзеркало тижня”, “Критика”, “Поступ”, “Львівська газета”) [10; 5–59]. Отже, натепер важливо зрозуміти, чи за останніх 7 років, тобто після захисту дисертації С. Онуфрив, маючи у своєму арсеналі ще більшу віддаленість від періоду домінування над Україною Російської імперії та СРСР, з’явилася хоча б якась кількість пресознавчих праць, в яких вони прямо називають Україну постколоніальною державою, використовують методи постколоніального прочитання текстів, чи виконують ті дослідницькі завдання, що їх ставила собі п. Онуфрив, але вже на матеріалах свіжих тощо.

Ця стаття має на меті описати стан застосовуваності постколоніальної методології у журналістикознавчих дослідженнях. Для досягнення мети ставимо собі такі завдання: а) з’ясувати, в якому гуманітарному полі перебувають українські пресознавці і чи є в них шанси стати настільки національно свідомими, щоб об’єктивувати колоніальність як явище; б) зафіксувати свіжі випадки постколоніальних ЗМІ; в) виділити причини непоширеності постколоніального погляду на медіа-простір.

Журналістика – це система, тому такі її компоненти, як журналісти та медіазнавці, наділені її параметрами, характеристиками тощо. Середовищем, у якому вона перебуває, є гуманітарна сфера. Творці текстів є не лише суб’єктами їх творення, а також і об’єктами впливу інших авторів. Важливо розглянути, чи в силовому полі текстів, з якими щоденно стикаються ці люди, спроможний народитися постколоніальний погляд на Україну. Для якнайповнішої відповіді на це питання варто переглянути: а) найсвіжіші дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій або – більш давні – політичних та філологічних наук спеціальності “Журналістика”, а також відповідні недисертаційні дослідження останніх років, подані у монографіях, посібниках; б) авторитетні пресознавчі періодичні видання, такі як “Телекритика” (Київ) та “Медіакритика” (Львів); в) словники та енциклопедії з культурології, мистецтвознавства, історії, політології, що вийшли з друку після 2005 р.; г) видання різних журналістських фондів (переважно такі в Україні фінансуються структурами США та Західної Європи);

д) публіцистичні та наукові тексти представників суміжних царин (не журналістикознавства). Також для підвищення репрезентативності нашого дослідження необхідно провести опитування експертів і з’ясувати, чи з їхньої точки зору в нашому гуманітарному просторі наявний/відсутній постколоніальний кут подання інформації і з яких причин.

Після проведення контент-аналізу 4784 одиниць тексту, ми встановили таке. Дисертації з пресознавчих дисциплін, зібрані у відповідному каталозі Національної бібліотеки ім. В. Вернадського (Київ), не містять у своїх назвах прикметника “постколоніальний” – жодна з 508 (ті, що відповідають паспортам журналістикознавчих спеціальностей, зібрані з 1951 р.). У систематичному каталозі тієї ж таки книгозбірні “Преса. Радіомовлення. Телебачення” із 278 назв теж нема цього терміна в жодній праці (зібрано джерела з 2001 р.).

Якщо заглиблюватися у зміст, а не переглядати суто назви, то мусимо наголосити, що серед інших частково наближеними до нашої теми є дисертації Юрія Залізняка

“Етичний інтелектуалізм публіцистики Івана Дзюби та Вацлава Гавела” [5] та Марини Варич “Двомовна преса в умовах білінгвізму в Україні: історія, практика, тенденції розвитку” [2], однак їхні автори не послуговуються жодного разу терміном “постколоніальний”, натомість використовують дефініції “посттоталітарний” та “пострадянський”.

Також наважимося згадати дисертацію “Сучасна політична публіцистика та динаміка світоглядних орієнтацій людини (за матеріалами українських, російських та білоруських публіцистів 1991–2005 рр)” нашого авторства [8]. Ми шкодуємо, що розглядали в ній винятково феномен посткомунізму, оскільки на момент захисту цього дослідження у 2008-му не були заглиблені в матрицю постколоніалізму, хоча підходи останнього могли би суттєво розширити горизонти роботи.

У монографії Мар’яна Житарюка “Соціокультурна модель журналістики: традиції і новаторство” знаходимо справді комплексний, всебічний розгляд сучасної системи, зазначеної в назві, однак без стереоскопічного аналізу феномену постколоніальності [4].

Що стосується видань “Телекритика” та “Медіакритика”, то в них також не знаходимо цього терміна. Звичайно, вони аналізують явища, проблеми і тенденції сучасної журналістики, але послуговуються іншими поняттями. Однак з приємністю знаходимо публікацію фрагмента книги Едварда Саїда “Культура й імперіалізм” в одному з чисел “Телекритики” [13]. Редакції цікавим є той уривок, де йдеться про залучення ЗМІ до впровадження імперської інформаційної політики новітнього часу (Саїд має на увазі стосунки США-незахідний світ).

Переглянувши статті у словниках та енциклопедіях, доступних пресознавцям (наприклад, “Словник журналіста: Терміни, мас-медіа, постаті”, словник “Термінологія сучасного мистецтва”, “Культурологічний словник”, “Словарь медиатерминов”, датовані 2007–2011 рр. [15, 3, 6, 14]), бачимо, що лексикографічні видання не оперують не лише терміном “постколоніалізм”, а навіть поняттями “посткомуністичний”, “пострадянський”, “посттоталітарний”. Видання таких журналістських неурядових громадських організацій, як Академія Української Преси, Інститут масової інформації, Інтерньюз, Інститут медіаправа не подають цього терміна також і загалом займаються тими темами, що лежать на поверхні (тобто тенденції розвитку цифрової журналістики, свобода слова, доступ до публічної інформації тощо).

Щодо публіцистичних виступів (серед іншого – усних) представників суміжних царин стосовно постколоніальності, то відзначимо матеріали соціолінгвіста Лариси Масенко, літературознавців Тамари Гундорової та Віри Агеєвої, філософів Мирослава Поповича та Микола Михальченка, істориків Ярослава Грицака, Наталії Яковенко, Івана Патриляка та Володимира В’ятровича, Олексія Сокирка. З-поміж цих авторитетних фахівців знаходимо тих, хто постійно використовує цей термін, і тих, хто вважає його некоректним.

Ми провели опитування 23 експертів, частину з яких у статті вже згадано, а також інших. 17 із них – викладачі кафедр та факультетів журналістики різних вишів України, а 6 – представники суміжних дисциплін. Усі респонденти визнали, що у гуманітарному просторі України домінують терміни “посттоталітарний”, “посткомуністичний” та “пострадянський”, що відповідають певним змістовим проблемам і

лише в окремих рідкісних випадках знаходимо термін “постколоніальний”¹. На наше запитання про причини відсутності поняття отримали серед іншого такі відповіді: “У нас просто бракує духу, щоб назвати себе колоніальною державою” (Олег Богуславський, Запоріжжя); “Дослідники переважно обирають легші теми, ті, що лежать на поверхні: ток-шоу, фейсбуки, цифрові медіа, спічрайтери; постколоніальність – надто глибока тема” (Володимир Садівничий, Суми); “Наразі ще не вироблено традиції застосування цього терміна – маємо лише дотичні до цієї теми дослідження С. Андрусів, В. Бебика, С. Вовканича, В. Здоровеги, В. Лизанчука, А. Москаленка, І. Паславського, Б. Потятиника, Г. Почепцова, В. Різуна, О. Романчука та В. Шкляра, однак передусім це наголос на тому, що суспільство є постгеноцидним, посттоталітарним та пострадянським, а не постколоніальним” (Соломія Онуфрив, Львів); “історики не виробили чіткого визначення дефініції “колонія” по відношенню до України та українців, котре б було гнучкішим і адекватнішим, аніж марксистсько-ленінська трактовка колоніалізму” (Олексій Сокирко, Київ).

Постколоніальними ЗМІ наважуємося визнати ті медіа, які, незважаючи на загальне зниження стандартів діяльності преси в Україні після перемоги президента Януковича, не лише дотримуються етичних та правових принципів, а й займаються інтелектуальними пошуками та вибудовуванням сенсів, створенням порядку денного для суспільства, що його розглядають як колишню колонію Росії. **При цьому вимір “пост-” є для цих ЗМІ сигналом для розвитку, а не маркером того, що соціум перебуває у “хвості” якоїсь попередньої неконструктивної та принизливої епохи.** Маємо на увазі передусім журнал “Український тиждень”, часопис “Критика”, газету “День”, телеканал “ТВі”, репортери, аналітики та публіцисти яких не мали комплексу малоросійської меншовартості або вже давно подолали його в собі, не просто констатують кризу ідентичності мільйонів українців, а активно допомагають сформувати нову, адекватну часові, при цьому поєднуючи патріотизм зі здоровим глуздом. Приємним випадком стало також видання цілого альманаху видавництва “Смолоскип” якраз під такою назвою – “Постколоніальні студії” [9]. Номер містить дослідження, присвячені постколоніальній ситуації країн колишнього Радянського блоку (і, зокрема, України), причому особлива увага присвячена імперським та антиімперським елементам дискурсу романтизму та радянської доби.

Щоб виділити причини непоширеності постколоніального погляду на медіапростір, мусимо викласти результати своїх спостереження та вивчення документів. Зазначимо тут, що передумови ці вже спробувала окреслити С. Онуфрив, однак вони становлять, з нашої точки зору, **системний** аспект (тобто авторка згаданої дисертації описує проблеми системи: відсутність єдиного національного інформаційного простору в Україні; економічно-нестабільна ситуація в державі; відсутність досконалої правової бази; російський фактор; непрофесіоналізм журналістів) [10; 9]. Однак для нас більше важить **аспект ментальний**. Очевидним є той факт, що першій групі, тобто дослідникам – як молодим, так і поважного віку – **нелегко уявити себе поза російським контекстом**, дуже важко знайти в собі сили подивитися на північну сусідку як на “Іншого”,

¹ Про вимір “пост-” детальніше: [7]

дистанціюватися від її впливу; українцям некомфортно говорити про “своє”, на тлі російського дискурсу вселенськості, який має на увазі порятунок людства від універсального зла. Саме тут простежуємо таку рису політичної культури, як інерційність. Друга аналізована нами група радше наголосить на необхідності підвищувати загальну якість видань (і формальну, і змістову), ніж займатися такими абстрактними речами, як україномовність чи україноорієнтованість, тобто наша **постановка питання для неї точно не є пріоритетною** (як, наприклад, для редакторки видання “Телекритика” Наталії Лигачової). Третя група вважає, що у конкурентному середовищі **хто сильний, той і виживе** – у нашому випадку українська нація та мова як маркер її існування в Україні vs. російський вектор в Україні (маємо на увазі позицію виконавчого директора Інституту масової інформації Вікторії Сьюмар). Четверта група приймає думку такого авторитетного історика, як Наталія Яковенко про те, що **уявлення про себе як націю-жертву прищеплює почуття меншовартості та приреченості на неуспіх**. П’ята група не погоджується з нашим баченням через те, що **колоніальна залежність (передусім економічна та культурна) не припиняється після проголошення незалежності держави**. Шоста група **не бачить можливості говорити у навчальних посібниках-підручниках про постколоніальність і необхідність позбуватися національних комплексів в той час, коли міністром освіти є Дмитро Табачник**.

Отже, в результаті аналізу документів, спостережень, інтерв’ю ми підтверджуємо свою гіпотезу про непоширеність постколоніальної парадигми у журналістикознавчих дослідженнях після 2005 р., тобто після зазначення проблеми львівською дослідницею С. Онуфрив. Основними причинами є: відсутність сприйняття України як окремої нації з самотнім інформаційним простором; припущення про те, що такий погляд принижує дослідника, відсутність традиції постколоніального прочитання текстів. Фіксуємо факт, що ЗМІ, які багато років поспіль виробляють моделі культурного розлучення з постколоніальним минулим, пресознавці у своїх працях радше назвуть “посткомуністичними”, “пострадянськими” та “посттоталітарними”, ніж “постколоніальними” (звісно, з відповідною акцентуацією на стосунках влада-народ, а не метрополія-імперія). Тому перспективним вважаємо в подальшому запропонувати ширшому колу фахівців методологічні розробки у межах нашого спецкурсу “Постколоніальна культура та журналістика”, що упродовж 2011–2012 рр викладаємо на кафедрі журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Ми переконані, що нова дослідницька стратегія суттєво доповнить такі наявні в українському пресознавстві парадигми, як: семіоцентризм як інформаційна модель світобудови (Борис Потятиник), соціокультурна модель журналістики (Мар’ян Житарюк), журналістика як дискурс (Катерина Серажим), журналістика як герменевтика (Володимир Владимиров), світоглядна журналістика (Марія Титаренко).

Список використаної літератури

1. *Баренбойм Д.* Пряма дорога до Близького Сходу / С. Баренбойм // Світ у 2012. – К., 2011. – С. 68.
2. *Варич М.* Двомовна преса в умовах білінгвізму в Україні : дис... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 / М. Варич. – К., 2009. – 175 арк.
3. *Вишеславський Г.* Термінологія сучасного мистецтва / Г. Вишеславський, О. Гібелінда. – Париж-Київ, 2010. – 416 с.
4. *Житарюк М.* Соціокультурна модель журналістики: традиції і новаторство : Монографія / М. Житарюк. – Львів, 2008. – 416 с.
5. *Залізняк Ю.* Етичний інтелектуалізм публіцистики Івана Дзюби та Вацлава Гавела: дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Ю. Залізняк. – Львів, 2007. – 217 арк.
6. Культурологічний словник [за ред. В. І. Рожка, О. В. Антонюка]. – К. : НМАУ, 2012. – 464 с.
7. *Левкова О.* Політичний дискурс постпомаранчевого сьогодення: перехід від посткомунізму до... постпосткомунізму / О. Левкова // Вісник Львівського університету. – Львів, 2006. – С. 273–283. – (Серія: Журналістика)
8. *Левкова О.* Сучасна політична публіцистика та динаміка світоглядних орієнтацій людини (за матеріалами українських, російських та білоруських публіцистів 1991–2005 рр). : дис... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 / О. Левкова. – К., 2008. – 267 арк.
9. Молода нація : альманах. – 2007. – № 4. – 168 с.
10. *Онуфрив С.* Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : дис...канд. філол. наук: 10.01.08 / С. Онуфрив. – Львів, 2005. – 193 арк.
11. *Рябчук М.* Постколоніальний синдром. Спостереження / М. Рябчук. – К. : “К.І.С.”, 2011. – 240 с.
12. *Саїд Е.* Культура й імперіалізм / Е. Саїд. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
13. *Саїд Е.* Культура й імперіалізм (фрагмент) / Е. Саїд. // Телекритика. – 2008. – № 5 (51). – С. 90–93.
14. Словарь медиатерминов. – Харьков : Фолио, 2009. – 415 с.
15. Словник журналіста: терміни, мас-медіа, статті. – Ужгород, 2007. – 224 с.
16. *Томпсон Е.* Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / Е. Томпсон. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 368 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.12
Прийнята до друку 15.11.12

APPLICABILITY / NEZASTOSOVUVANIST POSTCOLONIAL PARADIGM STUDIES IN UKRAINIAN ZHURNALISTYKOZNAVCHYH

Oksana Levkova

*Vinnitsia State
Pedagogical University M. Kotsyubinskogo,
e-mail: busywoman@bigmir.net*

Studied post-colonial paradigm in journalism research.

Key words: postcolonial paradigm, bias, political discourse, national identity.

**ПРИМЕНИМОСТЬ / НЕПРИМЕНИМОСТЬ
ПОСТКОЛОНИАЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ
В УКРАИНСКОМ ЖУРНАЛИСТИКОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ**

Оксана Левкова

*Винницкий государственный
педагогический университет им. М. Коцюбинского,
e-mail: busywoman@bigmir.net*

Исследовано постколониальную парадигму в журналистиковедческих поисках.

Ключевые слова: постколониальная парадигма, заангажированность, политический дискурс, национальная идентичность.